

พลวัตความเปราะบางของครัวเรือนไทยระหว่างปี 2556 – 2564

นิรมล อริยาภาภมล*, สุวิมล เสงพัฒนา** และ มีชัย ออสุวรรณ***

รับวันที่ 22 สิงหาคม 2568

แก้ไขวันที่ 22 กันยายน 2568

ตอบรับตีพิมพ์ 26 กันยายน 2568

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อระบุปัญหาความเปราะบางของครัวเรือนไทยใน 9 มิติ โดยครอบคลุมความเปราะบางทางการเงินของครัวเรือน (เช่น การมีเงินออมต่ำ การมีหนี้เพื่ออุปโภคบริโภค การขาดแหล่งเงินกู้ในยามฉุกเฉิน) การขาดโอกาสทางการศึกษาของสมาชิกวัยเรียน รวมไปถึงภาวะพึ่งพิงของครัวเรือน ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์คือข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน (Household Socio-Economic Survey) ของสำนักงานสถิติแห่งชาติในช่วงปี 2556 – 2564 ข้อค้นพบที่สำคัญคือครัวเรือนไทยประมาณร้อยละ 50 มีความเปราะบางในระดับต่ำ (1 – 2 มิติ) ความเปราะบางที่พบมากเป็นสองอันดับแรกคือการออมของครัวเรือนต่ำและการมีหนี้อุปโภคบริโภคซึ่งสะท้อนถึงความไม่มั่นคงทางการเงินของครัวเรือน นอกจากนี้ ยังพบว่าภาวะพึ่งพิงระหว่างคนในครัวเรือนและคนจากภายนอกครัวเรือนในรูปแบบเงินโอนเป็นความเปราะบางที่พบมากรองลงมาและมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นในช่วงปีที่ทำการศึกษานี้ ในทางกลับกัน ความเปราะบางด้านการขาดโอกาสทางการศึกษาของเด็กวัยเรียนมีแนวโน้มลดลงอย่างชัดเจน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงประสิทธิผลของนโยบายภาครัฐในการขยายโอกาสและการเข้าถึงบริการทางการศึกษาในระดับพื้นฐานอย่างทั่วถึง

คำสำคัญ: ครัวเรือนเปราะบาง, ความเปราะบาง, ความเปราะบางทางการเงิน, การพึ่งพิง

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ - คณะพัฒนาการเศรษฐกิจ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ 148 ถนนเสรีไทย แขวงคลองจั่น เขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร 10240 – Email: niramola@nida.ac.th *Corresponding author

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ - คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 114 ถนนสุขุมวิท แขวงคลองเตยเหนือ เขตวัฒนากรุงเทพมหานคร 10110 - Email: suwimonh@g.swu.ac.th

*** รองศาสตราจารย์ - คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 50 ถนนงามวงศ์วาน แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร 10900 - Email: meechai.o@ku.th

The dynamics of household vulnerability in Thailand from 2013 to 2021

Niramol Ariyaarpakamol*, Suwimon Hengpatana** and Meechai Orsuwan***

Received August 22nd, 2025

Revised September 19th, 2025

Accepted September 26th, 2025

Abstract

This article examines multidimensional vulnerabilities among Thai households across nine dimensions, including financial vulnerability (such as low savings, having consumer debt and lack of emergency credit access), limited educational opportunities, and high dependency ratios. Using data from the Household Socio-Economic Survey (2013–2021) by the National Statistical Office, the analysis reveals that approximately 50% of households face low vulnerability (1–2 dimensions). The most common issues are low savings and consumer debt, indicating persistent financial vulnerability. In addition, both intra-household dependency and reliance on external sources of income represent notable forms of vulnerability, with an increasing trend observed over time. In contrast, vulnerability related to educational deprivation among school-aged children has significantly declined, reflecting the effectiveness of government policies promoting equitable access to basic education.

Keywords: vulnerable household, vulnerability, financial vulnerability, dependency

* Assistant Professor - Graduate School of Development Economics, National Institute of Development Administration 148 Serithai road, Klongchan, Bangkok, 10240 - Email: niramol.a@nida.ac.th

** Assistant Professor - Faculty of Economics, Srinakharinwirot University, 114 Sukhumvit road, Khlong Toei Nuea, Watthana, Bangkok, 10110 - Email: suwimonh@g.swu.ac.th

*** Associate Professor - Faculty of Education, Kasetsart University, 50 Ngamwongwan road, Lat Yao, Chatuchak, Bangkok, 10900 - Email: meechai.o@ku.th

1. บทนำ

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ความเปราะบางของครัวเรือนได้กลายเป็นประเด็นสำคัญทางเศรษฐกิจและสังคมของหลายประเทศ โดยเฉพาะในประเทศไทยที่ครัวเรือนจำนวนมากยังคงเผชิญกับภาวะหนี้สิน รายได้ไม่มั่นคง ค่าใช้จ่ายที่เพิ่มสูงขึ้น รวมถึงความผันผวนทางเศรษฐกิจ ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลให้ครัวเรือนมีความเสี่ยงสูงที่จะกลายเป็นครัวเรือนยากจน ความเปราะบางของครัวเรือนไม่เพียงแต่สะท้อนถึงความสามารถในการรับมือกับความผันผวนทางรายได้ หรือเหตุการณ์ไม่คาดฝัน เช่น การตกงานและภาวะเจ็บป่วยของสมาชิกครัวเรือน หรือวิกฤตเศรษฐกิจ แต่ยังเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมทางการเงิน ความรู้ทางการเงิน โครงสร้างสมาชิกภายในครัวเรือน และปัจจัยทางสังคมอื่น ๆ อีกด้วย

สถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ได้ตอกย้ำให้เห็นถึงระดับความเปราะบางของครัวเรือนที่ชัดเจนมากขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มที่มีรายได้น้อย ไม่มีหลักประกันทางสังคม หรือพึ่งพารายได้จากการทำงานนอกระบบ World Bank (2021) พบว่า ครัวเรือนไทยได้รับผลกระทบอย่างมีนัยสำคัญจากวิกฤตโควิด-19 โดยเฉพาะในด้านรายได้และการจ้างงานโดยมีทั้งกรณีการเลิกจ้างและการลดชั่วโมงการทำงาน ซึ่งกลุ่มที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดคือแรงงานหญิงและแรงงานรายได้น้อย นอกจากนี้ ครัวเรือนไทยยังประสบปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหาร โดยเฉพาะครัวเรือนรายได้น้อยและครัวเรือนที่มีเด็กที่ประสบปัญหานี้มากกว่าร้อยละ 60 ในด้านการศึกษา พบว่า นักเรียนมากกว่าร้อยละ 50 มีปัญหาในการเรียนออนไลน์ เนื่องจากขาดการดูแลจากผู้ใหญ่ และเด็กจากครัวเรือนรายได้ต่ำหรือหรืออาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบทมักขาดอุปกรณ์ที่จำเป็น เช่น คอมพิวเตอร์หรืออินเทอร์เน็ต ส่งผลให้ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางการศึกษายังเพิ่มขึ้นในช่วงวิกฤต ส่วนในประเด็นด้านสุขภาพ พบว่า ประมาณหนึ่งในสามของผู้ที่ต้องการรับบริการทางการแพทย์ไม่สามารถเข้าถึงบริการได้ เนื่องจากความกังวลเกี่ยวกับการติดเชื้อโควิด-19 ซึ่งส่งผลต่อการรับบริการทางสุขภาพอย่างต่อเนื่อง การศึกษาของ World Bank (2021) สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าผลกระทบของโควิด-19 ส่งผลรุนแรงต่อครัวเรือนที่มีลักษณะเปราะบาง โดยเฉพาะครัวเรือนรายได้น้อย แรงงานหญิง และครัวเรือนที่มีเด็กเล็ก

การก้าวเข้าสู่สังคมสูงอายุโดยสมบูรณ์ของประเทศไทยเป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความเปราะบางของครัวเรือน สังคมสูงอายุโดยสมบูรณ์ หมายถึง สังคมที่มีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด หรือประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 14 ของประชากรทั้งหมด จากรายงานสถานการณ์ผู้สูงอายุไทย พ.ศ. 2566 (Department of Older Persons, 2024) พบว่าในปี 2566 ประชากรไทยที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป มีจำนวน 13,193,247 คน จากประชากรทั้งหมด 66,052,615 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 19.97 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าประเทศไทยกำลังจะเป็นสังคมสูงอายุโดยสมบูรณ์แล้ว นอกจากนี้ รายงานฯ ยังพบประเด็นที่สำคัญคือ ผู้สูงอายุไทยมีแนวโน้มอยู่ตามลำพังเพิ่มขึ้น จากร้อยละ 8.7 ในปี 2557 เป็นร้อยละ 12.0 ในปี 2564 และอัตราส่วนพึ่งพิงของผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ ประชากรวัยแรงงานที่จะสามารถเกื้อหนุนผู้สูงอายุ 1 คน ลดลงจาก 4.62 คน ในปี 2557

เหลือ 3.22 คน ในปี 2566 สถิติเหล่านี้ ล้วนสะท้อนถึงการทำหายของครัวเรือนไทยในอนาคตอันใกล้ โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีเพียงผู้สูงอายุ หรือผู้สูงอายุอยู่ร่วมกับเด็กเท่านั้น การขาดสมาชิกในวัยแรงงาน ซึ่งมีบทบาทหลักในการสร้างรายได้และดูแลสมาชิกในครัวเรือน ส่งผลให้ครัวเรือนเหล่านี้ต้องเผชิญ ความเสี่ยงสูงต่อความยากจน ความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ และการลดลงของคุณภาพชีวิตในระยะยาว

การทำความเข้าใจถึงสาเหตุและองค์ประกอบของความเปราะบางของครัวเรือนจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการกำหนดนโยบายสาธารณะและการออกแบบมาตรการสนับสนุนที่สามารถตอบสนองต่อ ปัญหาได้อย่างตรงจุด ที่ผ่านมา มีการศึกษาความเปราะบางของครัวเรือนไทยโดยอาศัยทั้งข้อมูล ปฐมภูมิและทุติยภูมิ ซึ่งแต่ละงานวิจัยมีการกำหนดนิยามและมิติของ “ความเปราะบาง” ที่แตกต่างกัน ไปตามบริบทของพื้นที่และวัตถุประสงค์ของการศึกษา ตัวอย่างเช่น Promphakping (2017) วิเคราะห์ ความเปราะบางของครัวเรือนในเขตเมืองของจังหวัดอุดรธานี โดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม ในพื้นที่ที่มีการขยายตัวของเมืองแบบไร้ทิศทาง (urban sprawl) ซึ่งเกิดจากการย้ายถิ่นฐานของ ประชาชนตามแนวถนนที่ถูกพัฒนา ประเด็นการวิเคราะห์ครอบคลุมความเปราะบางในหลายมิติ ได้แก่ การดำรงชีพ อาหาร การเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ สุขภาพ การสร้างเครือข่ายพันธมิตรทาง สังคม และการเผชิญกับภัยธรรมชาติ ในขณะที่งานวิจัยของ Chum-in & Prapruit (2017) ศึกษาความ เปราะบางของครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่ต้นน้ำของจังหวัดสตูล โดยให้ความสำคัญกับสามมิติ ได้แก่ การเปิดรับผลกระทบ (Exposure) ความอ่อนไหว (Sensitivity) และศักยภาพในการรับมือ (Coping Mechanism) ต่อสถานการณ์ต่าง ๆ เช่น ภัยพิบัติ ภัยแล้ง รวมถึงการระบาดของโรคและแมลงศัตรูพืช Khunta & Leknoi (2021) ศึกษาความเปราะบางของครัวเรือนในจังหวัดขอนแก่น โดยเก็บข้อมูลจาก แบบสอบถามจากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 231 ครัวเรือนที่ประสบปัญหาน้ำท่วมรุนแรงในช่วงต้นปี 2564 ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า ความเปราะบางทางสังคมที่สำคัญประกอบด้วย ความเปราะบางด้านการเข้าถึง ข้อมูลข่าวสาร บทบาทของผู้นำชุมชน และการประสานงานภายในชุมชน ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยหลักที่ ส่งผลต่อความสามารถในการรับมือกับภัยน้ำท่วม สำหรับการศึกษาของ Patmasiriwat et al. (2023) ได้ใช้ข้อมูลทุติยภูมิจากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน (Household Socio-Economic Survey) ในระดับประเทศ เพื่อวิเคราะห์ความเปราะบางของครัวเรือนในหลากหลายมิติ อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์ดังกล่าวใช้ข้อมูลเพียงจากปี 2562 ทำให้ไม่สามารถสะท้อนแนวโน้มการ เปลี่ยนแปลงของความเปราะบางในระยะยาวได้

จากภาพรวมของการศึกษาเกี่ยวกับความเปราะบางของครัวเรือนไทยที่ผ่านมา พบว่าส่วนใหญ่ยังคง เป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นในพื้นที่เฉพาะหรือกลุ่มอาชีพบางกลุ่ม และแม้จะมีการวิเคราะห์ในหลายมิติ แต่ ยังขาดการเปรียบเทียบแนวโน้มในระยะยาวของครัวเรือนไทยโดยรวม ดังนั้น งานศึกษานี้จึงมุ่ง วิเคราะห์ลักษณะความเปราะบางหลากหลายมิติและพลวัตการเปลี่ยนแปลงของความเปราะบางของ ครัวเรือนไทยในระยะยาว เพื่อระบุประเด็นปัญหาสำคัญที่ควรให้ความสนใจและเตรียมความพร้อม สำหรับการรับมือในระดับนโยบายอย่างเป็นระบบและครอบคลุมรอบด้าน

2. “ความเปราะบาง” คืออะไร?

แนวคิดเรื่อง “ความเปราะบาง” (Vulnerability) ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในหลากหลายสาขาวิชา อาทิ สังคมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ จิตวิทยา การวางผังเมือง และวิศวกรรมศาสตร์ โดยแนวคิดดังกล่าวมุ่งเน้นการศึกษาศักยภาพของบุคคล ครอบครัว หรือชุมชนในการตอบสนองและปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลันในระยะสั้น รวมถึงการเปลี่ยนแปลงที่ค่อยเป็นค่อยไปในระยะยาว ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม หรือสิ่งแวดล้อม (Angeon & Bates, 2015; Yoo et al., 2011) ปัจจุบัน ความเปราะบางระดับบุคคลและครัวเรือนได้กลายเป็นประเด็นสำคัญเชิงนโยบายในระดับประเทศที่ภาครัฐให้ความสำคัญต่อการวิเคราะห์และระบุกลุ่มเป้าหมายที่มีความเปราะบางเพื่อให้สามารถวางแผนการช่วยเหลืออย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ

โดยทั่วไปแล้วกลุ่มคนเปราะบางอาจแบ่งออกได้เป็น 4 กลุ่ม คือ (1) กลุ่มเปราะบางทางเศรษฐกิจ เช่น ผู้ลี้ภัย ผู้พลัดถิ่น ผู้ประกอบการร้านค้าที่มีทุนขนาดเล็กหรือกู้ยืมมาลงทุน (2) กลุ่มเปราะบางด้านร่างกาย เช่น หญิงตั้งครรภ์ เด็กอ่อนแรกเกิด คนพิการ คนชราไร้ผู้ดูแล (3) กลุ่มเปราะบางด้านจิตใจ เช่น ผู้ประสบภัยที่มีภาวะทางจิตใจเรื้อรัง เยื่ออาชญากรรมและสงครามที่สูญเสียสมาชิกในครอบครัว และ (4) กลุ่มเปราะบางทางสังคม เช่น ชนกลุ่มน้อย กลุ่มชาติพันธุ์ คนพลัดถิ่นตามตะเข็บชายแดน (Bardsley & Wiseman, 2012) ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นกลุ่มที่มีข้อจำกัดในการปรับตัวและเผชิญกับความเสี่ยงจากเหตุการณ์วิกฤตในระดับที่รุนแรงกว่ากลุ่มประชากรทั่วไป

“ครัวเรือนเปราะบาง” (Vulnerable households หรือ household with vulnerability) ในทางเศรษฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ หมายถึง ครัวเรือนที่มีความอ่อนแอในมิติเศรษฐกิจและสังคม เช่น มีเงินออมน้อย มีจำนวนผู้ทำงานหาเงินเลี้ยงครอบครัวน้อยกว่าผู้ที่ไม่ได้ทำงาน มีผู้ที่อยู่ในภาวะพึ่งพา (เด็ก ผู้สูงอายุ ผู้พิการ) ไม่มีที่ดินทำกิน กู้เงินมาใช้ในการบริโภค มีรายได้ไม่แน่นอน เป็นต้น ยิ่งครัวเรือนที่มีลักษณะดังกล่าวพร้อมกันหลายด้านยิ่งถือว่ามีความเปราะบางมาก มีความอ่อนแอต่อผลกระทบภายนอก (อาทิ พืชเศรษฐกิจ ภัยพิบัติธรรมชาติ สมาชิกครัวเรือนตกงาน) เนื่องจากครัวเรือนเหล่านี้จะมีความเสี่ยงสูงที่จะกลายเป็นครัวเรือนยากจน ต้องพึ่งพาสวัสดิการของรัฐทันทีเมื่อประสบภัยพิบัติหรือได้รับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจ (Patmasiriwat et al., 2023)

กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ได้กำหนดเกณฑ์ครัวเรือนเปราะบางไว้ว่า “ครัวเรือนเปราะบาง” คือ ครัวเรือนที่แจ้งว่าประกอบอาชีพเกษตรกรจากข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน และในครัวเรือนไม่มีผู้ใดขึ้นทะเบียนเกษตรกร หรือ ครัวเรือนที่มีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี น้อยกว่า 100,000 บาท และไม่มีสมาชิกในครัวเรือนได้รับบัตรสวัสดิการรัฐ นอกจากนี้ กรมการพัฒนาชุมชนได้นิยามภาระในครัวเรือนเปราะบาง 6 ข้อ คือ (1) ไม่มีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย (2) มีเด็กยากจนตามเกณฑ์กระทรวงศึกษาธิการ (3) มีเด็ก (อายุระหว่าง 3 – 14 ปี) (4) มีผู้สูงอายุและไม่ได้รับเบี้ยยังชีพ (5) มีผู้พิการไม่

ได้รับเบี้ยยังชีพ และ (6) มีผู้ป่วยเรื้อรังที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ (Community Development Department, 2025)

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติให้คำจำกัดความกลุ่ม “ครัวเรือนเปราะบาง” รวมทั้งจัดระดับความเปราะบางของครัวเรือนไว้ดังนี้ กลุ่มครัวเรือนเปราะบาง หมายถึง ครัวเรือนที่มีบุคคลเปราะบางซึ่งเป็นบุคคลในภาวะพึ่งพิงที่ต้องได้รับความช่วยเหลือและดูแลจากครอบครัว เช่น เด็กเล็ก ผู้สูงอายุ ผู้พิการ และผู้ป่วยติดเตียง เป็นต้น และ/หรือเป็นครัวเรือนที่มีรายได้น้อย (ครัวเรือนที่มีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปีไม่เกิน 100,000 บาท) ทั้งนี้ มีการแบ่งระดับความเปราะบางไว้ 4 ระดับ ดังนี้ (1) ครัวเรือนเปราะบาง ระดับ 3 (เปราะบางที่สุด) หมายถึง ครัวเรือนที่มีผู้มีภาวะพึ่งพิงมากกว่า 2 คนในครัวเรือน และเป็นครัวเรือนที่มีรายได้น้อย (2) ครัวเรือนเปราะบาง ระดับ 2 หมายถึง ครัวเรือนที่มีผู้มีภาวะพึ่งพิง 1 หรือ 2 คนในครัวเรือน และเป็นครัวเรือนที่มีรายได้น้อย (3) ครัวเรือนเปราะบาง ระดับ 1 หมายถึง ครัวเรือนที่มีรายได้น้อย และ/หรือมีปัญหาที่อยู่อาศัย และ (4) ครัวเรือนเปราะบาง ระดับ 0 หมายถึง ครัวเรือนที่ไม่เป็นครัวเรือนรายได้น้อยแต่มีผู้มีภาวะพึ่งพิงในครัวเรือน (Office of the National Economic and Social Development Council, 2024)

ในปัจจุบัน สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติร่วมกับศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ (NECTEC) กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จัดทำฐานระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้า (Thai People Map and Analytics Platform หรือ TPMAP) โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อระบุปัญหาความยากจนในระดับบุคคล ครัวเรือน ท้องที่ จังหวัดและประเทศ รวมทั้งระบุปัญหาความยากจนรายประเด็น ซึ่งทำให้การแก้ปัญหาตรงกับกลุ่มเป้าหมายมากขึ้น การวัดความยากจนใน TPMAP ทำโดยการคำนวณดัชนีความยากจนหลายมิติ (Multidimensional Poverty Index: MPI) ที่มาจากพิจารณาทั้งหมด 5 มิติ ได้แก่ ด้านสุขภาพ ด้านการศึกษา ด้านการเงิน ด้านความเป็นอยู่ และด้านการเข้าถึงบริการรัฐ นอกจากนี้ TPMAP ยังได้บูรณาการฐานข้อมูลจากหลายหน่วยงาน ได้แก่ (1) ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) โดยกรมการพัฒนาชุมชน (2) ข้อมูลบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ โดยกระทรวงการคลัง (3) Farmer one โดยสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (4) การจ่ายเบี้ยยังชีพ โดยกรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น (5) ฐานข้อมูลนักเรียน โดยกระทรวงศึกษาธิการ และ (6) ฐานข้อมูลบ้านพอเพียง โดยสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ซึ่งการบูรณาการข้อมูลเหล่านี้ ช่วยระบุความเปราะบางและภาวะของครัวเรือน (ตามคำจำกัดความของกรมการพัฒนาชุมชน) ซึ่งเป็นประโยชน์ในการออกแบบมาตรการของรัฐในการช่วยเหลือครัวเรือนเปราะบางได้ตรงจุดและครอบคลุมยิ่งขึ้น (Thai People Map and Analytics Platform, 2025)

3. คำนิยามความเปราะบางในหลากหลายมิติ

ในการศึกษาครั้งนี้ คณะวิจัยนิยาม “ความเปราะบาง” ในหลากหลายมิติ โดยอ้างอิงจากคำจำกัดความของหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องซึ่งได้กล่าวไว้ในส่วนที่ 2 รวมทั้งปรับแนวทางวัดความเปราะบางในงานวิจัยของ Patmasiriwat et al. (2023) โดยกรอบแนวคิดเรื่องความเปราะบางที่นำมาใช้ในงานวิจัยนี้ครอบคลุมทั้งหมด 9 มิติ ซึ่งสะท้อนความเสี่ยงและข้อจำกัดของครัวเรือนในหลากหลายด้าน โดยมีรายละเอียดดังนี้

มิติที่ 1 การออมต่ำ ครัวเรือนที่มีการออมอยู่ในระดับต่ำมักมีข้อจำกัดในการบริหารจัดการความเสี่ยงทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์ที่ไม่คาดคิด เช่น การว่างงานของสมาชิกในครัวเรือน หรือการเจ็บป่วยที่ส่งผลให้ไม่สามารถประกอบอาชีพได้ ภายใต้สถานการณ์เหล่านี้ การขาดเงินออมสำรองอาจส่งผลให้ครัวเรือนเผชิญกับภาวะขาดสภาพคล่องทางการเงินและไม่สามารถรักษาระดับความเป็นอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง ดังนั้น ครัวเรือนที่มีการออมในระดับต่ำจึงสามารถจัดอยู่ในกลุ่มครัวเรือนที่มีความเปราะบาง เนื่องจากมีความสามารถในการรับมือกับความไม่แน่นอนและความเสี่ยงในระดับที่จำกัด การออมต่ำในการศึกษานี้ หมายถึง อัตราการออมต่ำกว่าร้อยละ 5 ของรายได้ (Patmasiriwat et al., 2023) อัตราการออมคำนวณได้จากผลต่างระหว่างรายได้ครัวเรือนและรายจ่ายทั้งหมดของครัวเรือนหารด้วยรายได้ครัวเรือน

มิติที่ 2 การพึ่งพาเงินโอนจากคนนอกครัวเรือน ครัวเรือนไทยบางส่วนมีรายได้ส่วนหนึ่งมาจากเงินโอนหรือเงินช่วยเหลือที่ได้รับจากบุคคลภายนอกครัวเรือน เช่น ญาติที่ทำงานอยู่ต่างถิ่นหรือต่างประเทศ อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่ครัวเรือนพึ่งพาเงินโอนในสัดส่วนที่สูง กล่าวคือ มีรายได้จากเงินโอนมากกว่าร้อยละ 35 ของรายได้ครัวเรือนทั้งหมด (Patmasiriwat et al., 2023) อาจสะท้อนถึงระดับความพึ่งพิงต่อแหล่งรายได้ภายนอกในระดับที่สูง ซึ่งหากเงินโอนดังกล่าวลดลงหรือหยุดลงอย่างกะทันหัน จะส่งผลกระทบต่อสถานะทางเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตของสมาชิกในครัวเรือนอย่างมีนัยสำคัญ ดังนั้น ครัวเรือนที่มีสัดส่วนรายได้จากเงินโอนเกินกว่าร้อยละ 35 ของรายได้รวมทั้งหมด จึงจัดอยู่ในกลุ่มครัวเรือนที่มีความเปราะบางทางเศรษฐกิจเนื่องจากมีความเสี่ยงสูงต่อความผันผวนของแหล่งรายได้นอกครัวเรือน

มิติที่ 3 การมีหนี้จากการอุปโภคบริโภค แม้ว่าการเป็นหนี้บางประเภท เช่น หนี้ที่ใช้เพื่อการลงทุนในธุรกิจ การเกษตร หรือการศึกษา จะสามารถถือได้ว่าเป็นหนี้เพื่อสร้างรายได้ (productive debt) ซึ่งมีแนวโน้มก่อให้เกิดผลตอบแทนในอนาคตและเพิ่มขีดความสามารถในการหารายได้ของครัวเรือน อย่างไรก็ตาม การกู้ยืมเพื่อการอุปโภคบริโภคภายในครัวเรือน ไม่ว่าจะเป็นจากแหล่งเงินทุนในระบบหรือแหล่งเงินกู้นอกระบบ มักไม่ก่อให้เกิดรายได้หรือมูลค่าเพิ่มในอนาคต ด้วยเหตุนี้ ภาระหนี้ที่เกิดจากการอุปโภคบริโภคจึงสะท้อนถึงความเสี่ยงทางทางการเงินของครัวเรือนเนื่องจากมีความเสี่ยงที่

ครัวเรือนจะไม่สามารถชำระหนี้ได้ตามกำหนด โดยเฉพาะในกรณีที่เกิดเหตุการณ์ไม่คาดคิด เช่น รายได้ลดลงหรือรายจ่ายฉุกเฉินเพิ่มขึ้น ดังนั้น การมีหนี้เพื่อการอุปโภคบริโภคจึงถือเป็นอีกหนึ่งในตัวชี้วัดของความเปราะบางของครัวเรือนทางเศรษฐกิจและความมั่นคงทางการเงิน

มิติที่ 4 ความขัดสนด้านการเงิน ครัวเรือนที่ประสบปัญหาขาดแคลนทางการเงินจนไม่สามารถแบกรับค่าใช้จ่ายจำเป็นในชีวิตประจำวัน อาทิ ค่าเล่าเรียนของบุตรหลาน ค่าน้ำ ค่าไฟฟ้า หรือค่าสาธารณูปโภคพื้นฐานอื่น ๆ ได้ อาจสะท้อนถึงภาวะรายได้ที่ไม่เพียงพอต่อรายจ่ายขั้นพื้นฐาน ซึ่งเป็นเครื่องชี้วัดหนึ่งของความเปราะบางทางเศรษฐกิจของครัวเรือน สถานการณ์ดังกล่าวบ่งชี้ถึงข้อจำกัดในการดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพ และความเสี่ยงที่ครัวเรือนอาจเผชิญกับภาวะหนี้สินหรือความยากจนในระยะยาวได้มากยิ่งขึ้น

มิติที่ 5 การไม่มีแหล่งกู่ในยามฉุกเฉิน การที่ครัวเรือนไม่สามารถเข้าถึงแหล่งเงินกู้ในยามจำเป็นหรือในสถานการณ์ฉุกเฉิน สะท้อนถึงข้อจำกัดด้านสภาพคล่องทางการเงินและความสามารถในการบริหารจัดการความเสี่ยงอย่างมีประสิทธิภาพ ภายใต้สถานการณ์ที่เกิดเหตุการณ์ไม่คาดคิด เช่น ภัยพิบัติ ความเจ็บป่วยของสมาชิกครัวเรือน หรือการสูญเสียรายได้หลัก ครัวเรือนที่ขาดแหล่งกู้เงินสำรองจะเผชิญกับภาวะอึดอัดทางการเงินในระดับที่รุนแรงกว่าครัวเรือนที่สามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนได้ ดังนั้น การไม่มีแหล่งเงินกู้ในยามจำเป็นจึงถือเป็นอีกหนึ่งมิติของความเปราะบางของครัวเรือน โดยเฉพาะในด้านความสามารถในการปรับตัวและรับมือกับความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจ

มิติที่ 6 การมีภาวะพึ่งพิงสูง ในงานศึกษานี้ ภาวะพึ่งพิงของครัวเรือนวัดจากสัดส่วนของจำนวนสมาชิกที่มีรายได้จากการทำงานต่อจำนวนสมาชิกทั้งหมดในครัวเรือน โดยหากครัวเรือนมีสัดส่วนผู้ทำงานหารายได้ต่ำกว่า 0.25 หรือกล่าวคือ มีสมาชิกผู้ทำงานเพียง 1 คนต่อสมาชิกในครัวเรือนมากกว่า 4 คน ครัวเรือนดังกล่าวจะถือว่าอยู่ในภาวะพึ่งพิงสูง ซึ่งสะท้อนถึงระดับความเปราะบางทางเศรษฐกิจของครัวเรือน ภายใต้โครงสร้างภาวะพึ่งพิงเช่นนี้ หากสมาชิกผู้ทำงานคนใดคนหนึ่งไม่สามารถประกอบอาชีพหรือหารายได้ได้ ไม่ว่าจะเป็นด้วยเหตุผลด้านสุขภาพหรือปัจจัยอื่น ย่อมส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของสมาชิกในครัวเรือนโดยรวมอย่างมีนัยสำคัญเนื่องจากรายได้ของครัวเรือนพึ่งพิงอยู่กับรายได้ของสมาชิกเพียงไม่กี่คน ดังนั้น ภาวะพึ่งพิงในระดับสูงจึงสามารถใช้เป็นอีกหนึ่งตัวชี้วัดสำคัญของความเปราะบางของครัวเรือนได้

มิติที่ 7 การขาดโอกาสทางการศึกษา มิติดังกล่าวสะท้อนถึงความเปราะบางด้านการเข้าถึงการศึกษา โดยแม้ว่าในปัจจุบันภาครัฐจะมีนโยบายสนับสนุนการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยไม่เสียค่าใช้จ่ายเป็นระยะเวลา 15 ปี แต่อย่างไรก็ตาม ยังมีครัวเรือนบางส่วนที่ไม่สามารถส่งเสริมให้บุตรหลานในวัยเรียน โดยเฉพาะในช่วงอายุ 13 – 18 ปี เข้าถึงการศึกษาได้อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ อาจเกิดจากต้นทุนแฝงที่ไม่ได้ครอบคลุมในนโยบายรัฐ เช่น ค่าเดินทาง รวมถึงค่าเสียโอกาสของครัวเรือน โดยเฉพาะในครัวเรือนที่

มีรายได้น้อย ซึ่งการส่งบุตรหลานเรียนต่ออาจหมายถึงการสูญเสียแรงงานที่สามารถช่วยหารายได้ในครัวเรือน ด้วยเหตุนี้ การที่เยาวชนวัยเรียนไม่ได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่องจึงไม่เพียงแต่สะท้อนความเปราะบางของครัวเรือนในปัจจุบันเท่านั้น หากยังเป็นปัจจัยสำคัญที่อาจนำไปสู่ความเปราะบางในอนาคต เมื่อเด็กและเยาวชนเหล่านี้เข้าสู่วัยแรงงาน โดยมีข้อจำกัดด้านทุนมนุษย์ (human capital) ซึ่งส่งผลต่อโอกาสในการเข้าถึงอาชีพที่มีรายได้มั่นคงและคุณภาพชีวิตที่ดี

มิติที่ 8 ความขาดแคลนสิ่งอำนวยความสะดวกภายในบ้าน การขาดแคลนสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานภายในครัวเรือนถือเป็นอีกหนึ่งมิติของความเปราะบาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขาดแคลนน้ำใช้ อุปโภคบริโภคที่สะอาดและปลอดภัย ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อคุณภาพชีวิตและสุขภาวะของสมาชิกในครัวเรือน ในการศึกษานี้ ใช้การไม่มีแหล่งน้ำประปาภายในที่อยู่อาศัยเป็นตัวชี้วัดความเปราะบางด้านโครงสร้างพื้นฐานของครัวเรือน

มิติที่ 9 ความพิการของหัวหน้าครัวเรือน การมีสมาชิกที่มีความพิการภายในครัวเรือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นผู้พิการ ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อศักยภาพในการประกอบอาชีพและการหารายได้ของครัวเรือนโดยรวม ความพิการไม่เพียงจำกัดความสามารถในการทำงานของสมาชิกผู้นั้นเท่านั้น หากยังอาจเพิ่มภาระให้แก่สมาชิกคนอื่น ๆ ที่ต้องทำหน้าที่ดูแล ส่งผลให้เวลาและทรัพยากรของครัวเรือนถูกเบี่ยงเบนจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการผลิต ดังนั้นครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนซึ่งมีความพิการทางร่างกายหรือจิตใจจึงมีแนวโน้มเผชิญกับความเปราะบางทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับสูงกว่าครัวเรือนทั่วไป

ตารางที่ 1 สรุปคำจำกัดความความเปราะบางทั้ง 9 มิติ

ดัชนี	มิติความเปราะบาง
v1sav	การออมต่ำ: อัตราการออมน้อยกว่าร้อยละ 5 ของรายได้ครัวเรือน $\text{อัตราการออม} = (\text{รายได้ทั้งหมดของครัวเรือน} - \text{รายจ่ายทั้งหมดของครัวเรือน}) / \text{รายได้ทั้งหมดของครัวเรือน}$
v2remit	เงินโอน: เงินโอนที่ได้รับจากผู้อื่นนอกครัวเรือนมากกว่าร้อยละ 35 ของรายได้ครัวเรือน
v3debt	การมีหนี้สินเพื่อการอุปโภคบริโภค (ทั้งหมดในระบบและนอกระบบ)
v4liq	ครัวเรือนมีปัญหาการขาดสภาพคล่องทางการเงิน ครัวเรือนประสบปัญหาทางการเงิน ไม่สามารถจ่ายค่าเล่าเรียน ค่าน้ำ และค่าไฟ ในช่วง 12 เดือนที่ผ่านมา
v5bor	ครัวเรือนไม่มีแหล่งกู้ยืมเงิน
v6dep	ครัวเรือนมีอัตราพึ่งพิงสูง (ผู้ทำงาน 1 คน ทำงานเลี้ยงดูสมาชิกจำนวนมากกว่า 4 คน)

ดัชนี	มิติความเปราะบาง
v7edu	การขาดโอกาสทางการศึกษา มีสมาชิกครัวเรือน อายุ 13 – 18 ปีไม่ได้เรียนหนังสือ
v8tap	การขาดแคลนสิ่งอำนวยความสะดวก ครัวเรือนไม่มีน้ำประปาใช้ภายในบ้าน
v9dis	ความพิการของหัวหน้าครัวเรือน

ที่มา: คณะวิจัย อ้างอิงและปรับจากการศึกษาของ Patmasiriwat et al. (2023)

4. ข้อมูลที่ใช้และวิธีการศึกษา

4.1 ข้อมูลที่ใช้

การศึกษานี้ใช้ข้อมูลทุติยภูมิแบบภาคตัดขวาง (cross-sectional data) จากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน (Household Socio-Economic Survey) ในประเทศไทย ซึ่งจัดเก็บโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ โดยเป็นการสำรวจในลักษณะปีเว้นปี รวมจำนวนทั้งสิ้น 5 ชุดข้อมูล (ระหว่างปี พ.ศ. 2556 ถึง พ.ศ. 2564) ในแต่ละรอบการสำรวจมีจำนวนกลุ่มตัวอย่างมากกว่า 40,000 ครัวเรือน ครอบคลุมพื้นที่ทุกภูมิภาคทั่วประเทศ ทั้งในเขตเมือง (เทศบาล) และเขตชนบท (นอกเขตเทศบาล) ซึ่งตารางที่ 2 ได้แสดงลักษณะสำคัญของครัวเรือนกลุ่มตัวอย่างในช่วงปีที่ทำการศึกษา

ตารางที่ 2 ลักษณะสำคัญของครัวเรือนกลุ่มตัวอย่าง พ.ศ. 2556 – 2564

ตัวแปร	2556	2558	2560	2562	2564
รายได้ (บาท/คน/เดือน)	10,192	10,311	10,504	10,476	10,735
ค่าใช้จ่าย (บาท/คน/เดือน)	7,904	8,329	8,373	8,296	8,583
จำนวนสมาชิกครัวเรือน (คน)	2.95	2.89	2.86	2.74	2.79
จำนวนคนทำงาน (คน)	1.72	1.67	1.64	1.56	1.58
สัดส่วนเด็กอายุ < 15 ปี (ร้อยละ)	0.14	0.13	0.12	0.11	0.11
สัดส่วนผู้สูงอายุ 60+ (ร้อยละ)	0.21	0.24	0.26	0.29	0.30
อายุหัวหน้าครัวเรือน	52.37	53.91	54.64	55.42	56.12
หัวหน้าครัวเรือนเพศชาย	0.63	0.62	0.61	0.60	0.57

ตัวแปร	2556	2558	2560	2562	2564
การศึกษาหัวหน้าครัวเรือน (ปี)	5.76	5.80	5.93	6.04	6.40
การอาศัยในเขตเทศบาล	0.61	0.61	0.61	0.57	0.57
จำนวนครัวเรือน	42,738	43,400	43,210	45,586	46,840

ที่มา: คำนวณโดยคณะวิจัยโดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนไทย ปี 2556 – 2564

ตารางที่ 2 แสดงลักษณะสำคัญของครัวเรือนกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา สามารถสรุปได้ดังนี้ รายได้ต่อหัวที่แท้จริง (คำนวณจากรายได้ครัวเรือนหารด้วยจำนวนสมาชิก และปรับด้วยดัชนีราคาผู้บริโภค โดยใช้ปี 2562 เป็นปีฐาน) มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นโดยรวมตลอดช่วงเวลา ยกเว้นในปี 2562 ที่ลดลงเล็กน้อยก่อนปรับตัวเพิ่มขึ้นอีกครั้งในปี 2564 โดยเพิ่มขึ้นจาก 10,476 บาทต่อเดือน เป็น 10,735 บาทต่อเดือน ทั้งนี้ ในช่วงเวลา 8 ปี รายได้ต่อหัวที่แท้จริงมีอัตราการขยายตัวรวมร้อยละ 5.33 หรือเฉลี่ยร้อยละ 0.67 ต่อปี เมื่อพิจารณาค่าใช้จ่ายครัวเรือน พบว่า ค่าใช้จ่ายต่อหัวที่แท้จริง (ปรับด้วยดัชนีราคาผู้บริโภคเช่นเดียวกับรายได้ต่อหัว) มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นโดยรวมตลอดช่วงเวลาที่ศึกษา โดยมีลักษณะการเปลี่ยนแปลงคล้ายคลึงกับรายได้ กล่าวคือ ลดลงในปี 2562 ก่อนจะปรับตัวเพิ่มขึ้นอีกครั้งในปี 2564 ทั้งนี้ ค่าใช้จ่ายต่อหัวที่แท้จริงมีอัตราการขยายตัวรวมร้อยละ 8.59 หรือเฉลี่ยร้อยละ 1.07 ต่อปี สำหรับลักษณะของหัวหน้าครัวเรือน พบดังนี้ อายุเฉลี่ยของหัวหน้าครัวเรือนไทยมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นจากประมาณ 52 ปี เป็น 56 ปี หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่ยังคงเป็นเพศชาย อย่างไรก็ตาม สัดส่วนของหัวหน้าครัวเรือนเพศชายมีแนวโน้มลดลงจากร้อยละ 63 เหลือร้อยละ 57 จำนวนปีการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนโดยเฉลี่ยเพิ่มขึ้นเล็กน้อยจาก 5.72 ปี เป็น 6.40 ปี และครัวเรือนกลุ่มตัวอย่างประมาณร้อยละ 60 อาศัยอยู่ในเขตเมือง (เทศบาล)

นอกจากนี้ ตารางที่ 2 ยังแสดงองค์ประกอบทางประชากรของครัวเรือน ได้แก่ จำนวนสมาชิกครัวเรือน รวมถึงจำนวนสมาชิกครัวเรือนในช่วงอายุต่าง ๆ เป็นที่น่าสังเกตว่าขนาดของครัวเรือนไทยมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยเฉลี่ยจาก 2.95 คน ในปี 2556 เหลือ 2.79 คน ในปี 2564 เมื่อพิจารณาองค์ประกอบด้านอายุ พบว่าสัดส่วนของสมาชิกเด็กในครัวเรือนลดน้อยลง ขณะที่สัดส่วนของผู้สูงอายุกลับเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสะท้อนถึงความเป็นสังคมสูงวัยของประเทศไทย อีกหนึ่งประเด็นที่น่ากังวลคือ จำนวนคนทำงานในครัวเรือนมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่องเช่นกัน ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อความสามารถในการหารายได้และความเป็นอยู่ของครัวเรือนในระยะยาว ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรเช่นนี้ จึงเป็นปัจจัยที่ควรให้ความสำคัญในเชิงนโยบายด้านสังคมและเศรษฐกิจ

4.2 วิธีการศึกษา

การศึกษานี้ใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (descriptive analysis) เป็นวิธีหลักในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นการคำนวณระดับความเปราะบางของครัวเรือนไทย ซึ่งการวิเคราะห์เชิงพรรณนาในที่นี้ครอบคลุมถึงการแจกแจงความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ตลอดจนการเปรียบเทียบความเปราะบางของครัวเรือนเชิงกลุ่ม โดยจำแนกตามชนชั้นอาชีพและภูมิภาคที่อยู่อาศัย

สำนักงานสถิติแห่งชาติ จำแนกครัวเรือนไทยตามสถานะเศรษฐกิจสังคม (socio-economic class) ออกเป็น 35 กลุ่มย่อย (ตั้งแต่ปี 2556 เป็นต้นมา) โดยพิจารณาจากรายได้หลักที่มาจากการทำงานของสมาชิกในครัวเรือน อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาครั้งนี้ ได้ปรับการจัดกลุ่มครัวเรือนใหม่ออกเป็น 6 กลุ่มชนชั้นอาชีพ ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางของ Orsuwan et al. (2023) การจำแนกกลุ่มดังกล่าวอ้างอิงตามหลักการของการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดิน เงินทุน ทักษะในการประกอบอาชีพ โดย 6 กลุ่มชนชั้นอาชีพ มีดังนี้ (1) เกษตรกรเจ้าของที่ดิน หมายถึง ผู้ทำการเกษตรและประมง โดยที่ดินส่วนใหญ่ที่ถือครองเป็นของตนเอง (2) เกษตรกรผู้เช่าที่ดิน หมายถึง ผู้ทำการเกษตรและประมง โดยที่ดินส่วนใหญ่ที่ถือครองไม่ใช่ของตนเอง (3) ผู้ประกอบการ หมายถึง ผู้ประกอบธุรกิจที่มีลูกจ้างและผู้ที่มีรายได้จากทรัพย์สิน (4) แรงงานทั่วไป หมายถึง แรงงานที่มีการศึกษาและทักษะต่ำ (5) นักวิชาชีพ หมายถึง กลุ่มแรงงานที่มีการศึกษาและทักษะสูง และ (6) ผู้ไม่มีงานทำหรือเกษียณ

5. พลวัตความเปราะบางของครัวเรือนไทยระหว่างปี 2556 – 2564

การวิเคราะห์ในส่วนนี้ แบ่งออกเป็น 3 ส่วนย่อย กล่าวคือ ในส่วนแรกเป็นการวิเคราะห์ความเปราะบางในภาพรวม โดยพิจารณาสัดส่วนครัวเรือนเปราะบางในแต่ละมิติ ส่วนที่สองเป็นวิเคราะห์ความเปราะบางของครัวเรือนไทยจำแนกตามชนชั้นอาชีพ และส่วนที่สาม วิเคราะห์ความเปราะบางจำแนกตามภูมิภาคที่อยู่อาศัย

5.1 ความเปราะบางในภาพรวม

ตารางที่ 3 สัดส่วนครัวเรือนเปราะบางในแต่ละมิติ พ.ศ. 2556 – 2564

มิติความเปราะบาง	2556	2558	2560	2562	2564
ไม่เปราะบาง	23.87	22.58	22.34	23.79	22.10
เปราะบาง 1 มิติ	34.51	34.34	41.65	33.98	34.48
เปราะบาง 2 มิติ	24.93	25.84	19.92	24.96	25.44
เปราะบาง 3 มิติ	12.29	12.54	10.27	12.6	13.26
เปราะบาง 4 มิติ	3.67	3.90	5.22	3.81	3.84
เปราะบาง 5 มิติ	0.64	0.69	0.51	0.71	0.74
เปราะบาง 6 มิติ	0.08	0.10	0.05	0.14	0.12
เปราะบาง 7 มิติ	0.00002	0.005	0	0.02	0.01
เปราะบาง 8 มิติ	0	0	0	0	0
เปราะบาง 9 มิติ	0	0	0	0	0

ที่มา: คำนวณโดยคณะวิจัย

ตารางที่ 3 แสดงสัดส่วนของครัวเรือนที่มีความเปราะบางในมิติต่าง ๆ ทั้ง 9 มิติ ตั้งแต่ปี 2556 – 2564 จากการวิเคราะห์ พบว่า ปัญหาความเปราะบางที่พบมากเป็นอันดับหนึ่งในแทบทุกปีคือ การออมต่ำ (v1sav) โดยครัวเรือนที่เปราะบางในมิตินี้ มีสัดส่วนระหว่างร้อยละ 30 – 38 ของครัวเรือนทั้งหมด แม้ว่าจะไม่พบแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญแต่สัดส่วนที่สูงสะท้อนถึงความรุนแรงของปัญหาด้านการออมเมื่อเปรียบเทียบกับมิติอื่น ๆ ประเด็นความเปราะบางที่พบรองลงมาคือการมีหนี้เพื่อการอุปโภคบริโภค (v3debt) มีสัดส่วนที่สูงรองจากความเปราะบางด้านการออม (ยกเว้นปี 2560 และ 2564 ที่สูงกว่าด้านการออม) โดยเฉลี่ยมีสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 34 ตลอดช่วงเวลาที่ทำการศึกษาและมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเล็กน้อย

ตารางที่ 3 แสดงสัดส่วนของครัวเรือนที่มีความเปราะบางในมิติต่าง ๆ ทั้ง 9 มิติ ตั้งแต่ปี 2556 – 2564 จากการวิเคราะห์ พบว่า ปัญหาความเปราะบางที่พบมากเป็นอันดับหนึ่งในแทบทุกปีคือ การออมต่ำ (v1sav) โดยครัวเรือนที่เปราะบางในมิตินี้ มีสัดส่วนระหว่างร้อยละ 30 – 38 ของครัวเรือนทั้งหมด แม้ว่าจะไม่พบแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญแต่สัดส่วนที่สูงสะท้อนถึงความรุนแรงของปัญหาด้านการออมเมื่อเปรียบเทียบกับมิติอื่น ๆ ประเด็นความเปราะบางที่พบรองลงมาคือการมีหนี้เพื่อการอุปโภคบริโภค (v3debt) มีสัดส่วนที่สูงรองจากความเปราะบางด้านการออม (ยกเว้นปี 2560 และ 2564 ที่สูงกว่าด้านการออม) โดยเฉลี่ยมีสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 34 ตลอดช่วงเวลาที่ทำการศึกษาและมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเล็กน้อย

เมื่อพิจารณาครัวเรือนที่ต้องพึ่งพาเงินโอนจากคนนอกครอบครัว (v2remit) พบว่ามีสัดส่วนอยู่ระหว่างร้อยละ 14 – 19 ของครัวเรือนทั้งหมด ในขณะที่อัตราการพึ่งพิง (v6dep) มีสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือสัดส่วนครัวเรือนที่ประสบด้านการพึ่งพิงเพิ่มจากร้อยละ 13.6 ในปี 2556 เป็น 16.55 ในปี 2564 ซึ่งสอดคล้องกับแนวโน้มเข้าสู่สังคมสูงวัยของไทย ประเด็นการเข้าถึงแหล่งเงินทุนในยามฉุกเฉิน พบว่าค่อนข้างคงที่ที่ร้อยละ 7 – 8 ในขณะที่ครัวเรือนที่เผชิญปัญหาความขัดสนด้านการเงิน (รายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายที่จำเป็น) ในปี 2564 พบมากกว่าในปี 2556 เกือบเท่าตัว (จากร้อยละ 5.82 เป็นร้อยละ 10.98) ในทางกลับกัน ภาวะความเปราะบางที่แสดงแนวโน้มลดลง ได้แก่ การขาดแคลนโอกาสในการศึกษาของสมาชิกครัวเรือนวัย 13 – 18 ปี และการขาดแคลนน้ำประปาภายในที่อยู่อาศัย

หากพิจารณาการเปลี่ยนแปลงที่อาจเป็นผลมาจากการระบาดของโควิด-19 โดยเปรียบเทียบความเปราะบางระหว่างปี 2562 และ 2564 พบว่า ความเปราะบางในมิติที่ 3 และ 4 เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ ครัวเรือนที่ประสบปัญหาการมีหนี้อุปโภคบริโภค เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 33.04 เป็นร้อยละ 36.45 ขณะที่สัดส่วนครัวเรือนที่เผชิญกับความขัดสนด้านการเงิน เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 6.99 เป็นร้อยละ 10.98 การเปลี่ยนแปลงทั้งสองมิตินี้ สะท้อนให้เห็นถึงปัญหารายได้ไม่พอเพียงอย่างชัดเจน ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบของ World Bank (2021) อย่างไรก็ดีตาม สัดส่วนครัวเรือนที่ต้องพึ่งพาเงินโอนจากคนนอกครัวเรือน (มิติที่ 2) กลับลดลงจากร้อยละ 19.49 เป็นร้อยละ 18.32 การลดลงนี้ อาจไม่ได้สะท้อนถึงความเปราะบางที่ลดลง แต่อาจเกิดจากครัวเรือนได้รับเงินโอนจากบุตรหลานหรือญาติน้อยลง เนื่องจากกลุ่มผู้ส่งเงินประสบปัญหารายได้จากการระบาดของโควิด-19 ทำให้ไม่สามารถช่วยเหลือทางการเงินได้เท่าเดิม จนทำให้สัดส่วนรายได้จากเงินโอนภายนอกลดลง ซึ่งอาจเป็นผลเสียต่อความเป็นอยู่ของครัวเรือน มิใช่การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีแต่อย่างใด ดังนั้น จึงควรตีความการลดลงของสัดส่วนเงินโอนฯ นี้ด้วยความระมัดระวัง

ตารางที่ 4 สัดส่วนครัวเรือนเปราะบาง จำแนกตามจำนวนมิติความเปราะบาง พ.ศ. 2556 – 2564

มิติความเปราะบาง	2556	2558	2560	2562	2564
ไม่เปราะบาง	23.87	22.58	22.34	23.79	22.10
เปราะบาง 1 มิติ	34.51	34.34	41.65	33.98	34.48
เปราะบาง 2 มิติ	24.93	25.84	19.92	24.96	25.44
เปราะบาง 3 มิติ	12.29	12.54	10.27	12.60	13.26
เปราะบาง 4 มิติ	3.67	3.90	5.22	3.81	3.84
เปราะบาง 5 มิติ	0.64	0.69	0.51	0.71	0.74
เปราะบาง 6 มิติ	0.08	0.10	0.05	0.14	0.12
เปราะบาง 7 มิติ	0.00002	0.005	0	0.02	0.01
เปราะบาง 8 มิติ	0	0	0	0	0
เปราะบาง 9 มิติ	0	0	0	0	0

ที่มา: คำนวณโดยคณะวิจัย

จากการวิเคราะห์ข้อมูลสัดส่วนของครัวเรือนตามระดับความเปราะบางในช่วงเวลาระหว่างปี 2556 – 2564 (ตารางที่ 4) พบว่า ครัวเรือนที่ไม่อยู่ในภาวะเปราะบางมีสัดส่วนค่อนข้างคงที่ โดยอยู่ในช่วงระหว่างร้อยละ 22 ถึง 24 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมดในแต่ละปี สะท้อนให้เห็นว่าครัวเรือนส่วนใหญ่ของประเทศประมาณร้อยละ 76 ถึง 78 ยังคงเผชิญกับภาวะความเปราะบางในระดับต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง เมื่อจำแนกตามจำนวนมิติของความเปราะบาง พบว่า ครัวเรือนที่ประสบกับความเปราะบางในระดับต่ำที่สุด กล่าวคือ เผชิญกับความเปราะบางเพียง 1 มิติ มีสัดส่วนสูงที่สุดในทุกปี โดยมีค่าเฉลี่ยประมาณร้อยละ 34 และสูงสุดถึงร้อยละ 42 ในปี พ.ศ. 2560 แสดงให้เห็นว่าความเปราะบางในครัวเรือนยังจำกัดอยู่ในบางด้านของชีวิตความเป็นอยู่ มิได้เป็นความเปราะบางที่ครอบคลุมหลายมิติพร้อมกัน ในขณะที่ครัวเรือนที่มีความเปราะบางครอบคลุม 2 มิติ มีสัดส่วนใกล้เคียงกันในแต่ละปี อยู่ในช่วงประมาณร้อยละ 25 – 26 ส่วนครัวเรือนที่เผชิญกับความเปราะบางในระดับที่สูงขึ้น (3 – 4 มิติ) มีสัดส่วนเฉลี่ยอยู่ที่ประมาณร้อยละ 15 – 16 ซึ่งสะท้อนถึงปัญหาทับซ้อนหลายประการที่ครัวเรือนเหล่านี้ประสบอยู่ สำหรับครัวเรือนที่เผชิญกับความเปราะบางในระดับรุนแรง (ตั้งแต่ 5 มิติขึ้นไป) พบว่า มีสัดส่วนค่อนข้างต่ำ โดยอยู่ที่ไม่เกินร้อยละ 1 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมดในแต่ละปี และในช่วงเวลาที่ศึกษานั้นไม่พบครัวเรือนใดที่เผชิญความเปราะบางมากกว่า 7 มิติเลย ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาการเปลี่ยนแปลงระหว่างปี 2562 และ 2564 ซึ่งเป็นช่วงก่อนและหลังการระบาดของโควิด-19 พบว่า สัดส่วนของครัวเรือนที่ไม่อยู่ในภาวะเปราะบางเลยลดลง จากร้อยละ 23.79 เหลือร้อยละ 22.10 แสดงให้เห็น

ว่า สัดส่วนของครัวเรือนเปราะบางเพิ่มขึ้นร้อยละ 1.69 ในช่วงเวลาดังกล่าว หากพิจารณาในภาพรวม ข้อค้นพบข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะการกระจายของภาวะความเปราะบางในระดับครัวเรือน ซึ่งแม้สัดส่วนครัวเรือนที่เผชิญความเปราะบางรุนแรงจะอยู่ในระดับต่ำ แต่สัดส่วนครัวเรือนที่เผชิญความเปราะบางเพียงมิติเดียวหรือสองมิติกลับมีจำนวนมาก ซึ่งอาจเสี่ยงต่อการเลื่อนไปสู่ภาวะความเปราะบางที่รุนแรงขึ้น หากไม่ได้รับการช่วยเหลือหรือการสนับสนุนเชิงนโยบายอย่างเหมาะสม

5.2 ความเปราะบางของครัวเรือนไทย จำแนกตามชนชั้นอาชีพ

ตารางที่ 5 ดัชนีความเปราะบาง จำแนกตามชนชั้นอาชีพ พ.ศ. 2556 – 2564

ชนชั้นอาชีพ	2556	2558	2560	2562	2564
เกษตรกรเจ้าของที่ดิน	1.25	1.37	1.34	1.27	1.15
เกษตรกรผู้เช่า	1.24	1.33	1.72	1.23	1.22
ผู้ประกอบการ	1.06	1.09	1.22	0.98	1.15
นักวิชาชีพ	0.98	1.00	1.21	0.96	1.03
แรงงานทั่วไป	1.19	1.19	1.22	1.10	1.20
ผู้ไม่มีงานทำหรือเกษียณ	2.47	2.45	1.93	2.41	2.28
รวม	1.40	1.43	1.44	1.41	1.44

ที่มา: คำนวณโดยคณะวิจัย

ดัชนีความเปราะบางคำนวณจากผลรวมของความเปราะบางในทั้ง 9 มิติ โดยในแต่ละมิติมีน้ำหนักเท่ากัน เช่น หากครัวเรือนหนึ่งมีความเปราะบางมิติที่ 1 การออมต่ำกว่าร้อยละ 5 ของรายได้ครัวเรือน และมิติที่ 3 ครัวเรือนมีหนี้อุปโภคบริโภค ครัวเรือนนี้ จะมีค่าดัชนีความเปราะบางเท่ากับ 2 เมื่อพิจารณา ดัชนีความเปราะบางของครัวเรือนจำแนกตามกลุ่มชนชั้นอาชีพในตารางที่ 5 พบว่า กลุ่มครัวเรือนที่ ไม่มีงานทำหรืออยู่ในวัยเกษียณมีระดับความเปราะบางสูงที่สุดในช่วงเวลาที่ศึกษา โดยมีค่าดัชนีความเปราะบางมากกว่า 2 ในทุกปี ยกเว้นในปี 2560 ซึ่งค่าดัชนีลดลงเล็กน้อยแต่ยังคงอยู่ใกล้ระดับ 2 อย่างมีนัยสำคัญ กลุ่มครัวเรือนที่มีระดับความเปราะบางรองลงมา ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรเจ้าของที่ดินและเกษตรกรผู้เช่า ซึ่งมีค่าดัชนีความเปราะบางอยู่ในช่วงประมาณ 1.2–1.3 ในแต่ละปี โดยค่าดัชนีระหว่างสองกลุ่มนี้มีความใกล้เคียงกันอย่างมาก ซึ่งอาจสะท้อนถึงลักษณะความไม่มั่นคงในรายได้และความไม่แน่นอนของผลผลิตที่คล้ายคลึงกันของครัวเรือนทั้งสองกลุ่ม ในลำดับถัดมา คือ กลุ่มแรงงานทั่วไป ที่มีค่าดัชนีความเปราะบางกว่ากลุ่มเกษตรกรเล็กน้อย เฉลี่ยอยู่ที่ประมาณ 1.1–1.2 โดยสามารถตีความได้ว่าแม้แรงงานกลุ่มนี้จะมีรายได้จากค่าจ้างที่สม่ำเสมอกว่า แต่ก็ยังคงเผชิญความไม่แน่นอนทาง

เศรษฐกิจ อาทิ ความไม่มั่นคงในการจ้างงาน หรือข้อจำกัดในการเข้าถึงระบบประกันสังคมและแหล่งเงินทุน สำหรับกลุ่มครัวเรือนที่มีระดับความเปราะบางต่ำสุด ได้แก่ กลุ่มผู้ประกอบการและกลุ่มนักศึกษา ที่มีค่าดัชนีความเปราะบางอยู่ในช่วง 1.0–1.2 โดยกลุ่มนักศึกษามีค่าดัชนีความเปราะบางต่ำกว่ากลุ่มผู้ประกอบการเพียงเล็กน้อย สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของทุนมนุษย์ ทั้งในรูปแบบของการศึกษา ทักษะทางอาชีพ และความมั่นคงในรายได้ ที่ช่วยลดระดับความเปราะบางของครัวเรือนได้

กล่าวโดยสรุปคือ ดัชนีความเปราะบางชี้ให้เห็นว่า กลุ่มครัวเรือนที่มีทุนทางการเงิน (ผู้ประกอบการ) หรือทุนมนุษย์ในระดับสูง (นักวิชาชีพ) มีแนวโน้มที่จะเผชิญกับภาวะความเปราะบางน้อยกว่ากลุ่มครัวเรือนอื่นอย่างมีนัยสำคัญ ในขณะที่กลุ่มครัวเรือนที่ไม่มีงานทำหรือพึ่งพิงรายได้จากภาคเกษตรกรรมที่ไม่แน่นอนและขาดระบบประกันทางสังคมที่มั่นคง มีระดับความเปราะบางสูงกว่ากลุ่มอื่นอย่างชัดเจน

ตารางที่ 6 มิติความเปราะบาง 4 อันดับแรกของแต่ละชนชั้นอาชีพ พ.ศ. 2556 – 2564

ชนชั้นอาชีพ	2556	2558	2560	2562	2564
เกษตรกรเจ้าของที่ดิน	1, 3, 8, 2	1, 3, 8, 2	1, 3, 8, 5	1, 3, 8, 4	1, 3, 8, 4
เกษตรกรผู้เช่า	1, 3, 8, 4	1, 3, 8, 4	1, 3, 4, 8	1, 3, 8, 4	1, 3, 8, 4
ผู้ประกอบการ	3, 1, 8, 6	1, 3, 6, 8	3, 1, 6, 8	3, 1, 6, 8	3, 1, 6, 8
นักวิชาชีพ	3, 1, 8, 5	3, 1, 8, 5	3, 1, 8, 5	3, 1, 8, 5	3, 1, 4, 8
แรงงานทั่วไป	3, 1, 8, 5	3, 1, 8, 4	3, 1, 8, 4	3, 1, 8, 4	3, 1, 4, 8
ผู้ไม่มีงานทำหรือเกษียณ	2, 6, 1, 3	2, 6, 1, 3	2, 6, 1, 3	2, 6, 1, 3	2, 6, 1, 3

ที่มา: คำนวณและสรุปโดยคณะวิจัย

การวิเคราะห์เปรียบเทียบความเปราะบางในแต่ละกลุ่มชนชั้นอาชีพทั้ง 6 ในตารางที่ 6 สามารถสรุปได้ ดังนี้ สำหรับกลุ่มครัวเรือนเกษตรกรเจ้าของที่ดิน ความเปราะบางที่พบมากเป็นสามอันดับแรกในทุกปี ได้แก่ การมีเงินออมต่ำ การมีหนี้อุปโภคบริโภค และการขาดแคลนน้ำประปาภายในบ้าน แต่สำหรับปัญหาความเปราะบางลำดับที่ 4 ในบางปีจะเป็นมิติที่ 2 คือการพึ่งพาเงินโอนจากภายนอก และบางปีจะเป็นความขัดสนด้านการเงินและการไม่มีแหล่งกักขังเงิน ในทำนองเดียวกัน กลุ่มเกษตรกรผู้เช่าประสบความเปราะบางในลักษณะใกล้เคียงกับกลุ่มเกษตรกรเจ้าของที่ดินมาก กล่าวคือ ปัญหาความเปราะบางที่พบมากเป็น 4 อันดับแรกในทุกปีของครัวเรือนกลุ่มนี้ คือ การมีเงินออมต่ำ การมีหนี้อุปโภคบริโภค การขาดแคลนน้ำประปาภายในบ้าน และการขัดสนด้านการเงิน ส่วนปัญหาความเปราะบางในกลุ่มผู้ประกอบการที่พบมากสองมิติแรกคือ การมีหนี้อุปโภคบริโภค การมีเงินออมต่ำ ทั้งนี้

ปัญหาการมีหนี้อุปโภคบริโภคพบมากเป็นอันดับแรกในแทบทุกปีที่ทำการศึกษา ในขณะที่ปัญหาการมีเงินออมต่ำพบมากเป็นอันดับแรกในปีเดียวเท่านั้น สำหรับปัญหาที่พบรองลงมา ได้แก่ อัตราพึ่งพิงสูง กล่าวคือ ผู้ทำงานมีรายได้หนึ่งคนต้องเลี้ยงดูสมาชิกในครัวเรือนตั้งแต่ 4 คน ขึ้นไป และการขาดแคลนน้ำประปาภายในที่อยู่อาศัย

ประเด็นปัญหาการมีหนี้อุปโภคบริโภคและการมีเงินออมต่ำเป็นปัญหาสองอันดับแรกที่พบในครัวเรือนกลุ่มนักวิชาชีพเช่นเดียวกับกลุ่มอื่น ๆ ที่กล่าวมาข้างต้น ส่วนอันดับที่ 3 และ 4 ในแทบทุกปี ได้แก่ การขาดแคลนน้ำประปาภายในบ้าน และการไม่มีแหล่งกักเก็บเงิน ยกเว้นในปี 2564 ที่ประเด็นปัญหาการขาดทุนด้านการเงินถูกพบมากกว่าปัญหาการไม่มีแหล่งกักเก็บเงิน ซึ่งปัญหาความขาดทุนนี้อาจเป็นเพราะรายได้และการจ้างงานลดลงเนื่องมาจากวิกฤติโควิด-19 ที่กำลังเกิดขึ้นในขณะนั้น สำหรับกลุ่มแรงงานทั่วไปนั้นพบว่าปัญหาความเปราะบางหลัก 4 อันดับแรกในแทบทุกปี คือ การมีหนี้อุปโภคบริโภค การมีเงินออมต่ำ การขาดแคลนน้ำประปาภายในบ้าน และการขาดทุนด้านการเงิน ยกเว้นในปี 2556 ที่ครัวเรือนประสบปัญหาการไม่มีแหล่งกักเก็บเงินมากกว่าปัญหาการขาดทุนด้านการเงิน อย่างไรก็ตาม ในกลุ่มผู้ไม่มีงานทำและผู้เกษียณอายุ ปัญหาความเปราะบางสองอันดับแรกแตกต่างจากทุกกลุ่มข้างต้น กล่าวคือ ความเปราะบางด้านการพึ่งพาเงินโอนจากสมาชิกภายนอกครัวเรือนเป็นปัญหาที่พบเป็นอันดับแรก ปัญหาลำดับที่ 2 คือ อัตราพึ่งพิงสูง และรองลงมาเป็นมิติที่คล้ายคลึงกับกลุ่มชนชั้นอาชีพอื่น ๆ คือ การมีเงินออมต่ำ การมีหนี้อุปโภคบริโภค โดยปัญหาทั้งหมดนี้ เป็นปัญหาสี่อันดับแรกในทุกปีการสำรวจในกลุ่มผู้ไม่มีงานทำและเกษียณอายุ

กล่าวโดยสรุปคือ ปัญหาหลักที่ปรากฏอย่างต่อเนื่องในเกือบทุกกลุ่มอาชีพ ได้แก่ การมีหนี้เพื่อการอุปโภคบริโภคและการมีระดับการออมที่ต่ำ ซึ่งเป็นข้อบ่งชี้ถึงความไม่มั่นคงทางการเงินในระดับครัวเรือน อันสะท้อนถึงข้อจำกัดในการจัดการความเสี่ยงระยะสั้นและระยะยาว นอกจากนี้ ยังพบว่าความเปราะบางในมิติอื่น ๆ เช่น ภาวะขาดทุนด้านการเงิน และการไม่มีแหล่งกักเก็บเงินในยามฉุกเฉิน เป็นประเด็นที่พบในลำดับรองลงมา ซึ่งส่งผลต่อความสามารถในการดำรงชีวิตอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในกลุ่มครัวเรือนที่มีรายได้ไม่แน่นอนหรือไม่มีหลักประกันทางสังคมเพียงพอ อย่างไรก็ตาม สำหรับกลุ่มครัวเรือนที่ไม่มีงานทำหรืออยู่ในวัยเกษียณ ลักษณะของความเปราะบางกลับมีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญจากกลุ่มอื่น โดยครัวเรือนกลุ่มนี้ประสบกับ ภาวะการพึ่งพิงรายได้จากบุคคลอื่นในระดับสูง ทั้งในรูปแบบของเงินโอนจากสมาชิกภายนอกครัวเรือน และการพึ่งพิงกันภายในครัวเรือน ทั้งนี้ แม้กลุ่มผู้ไม่มีงานทำและผู้สูงอายุจะมีระดับความเปราะบางในด้านการออมและการมีหนี้อุปโภคบริโภคเช่นเดียวกับกลุ่มอื่น แต่ปัญหาดังกล่าวมีลำดับความสำคัญรองลงมาเมื่อเทียบกับประเด็นเรื่องภาระการพึ่งพิงที่เป็นลักษณะเฉพาะของครัวเรือนกลุ่มนี้

5.3 ความเปราะบางของครัวเรือนไทย จำแนกตามภูมิภาค

ตารางที่ 7 มิติความเปราะบาง 4 อันดับแรกของแต่ละภาค พ.ศ. 2556 – 2564

ภาค	2556	2558	2560	2562	2564
กรุงเทพฯ และปริมณฑล	1, 3, 5, 6	3, 1, 6, 5	1, 3, 2, 5	1, 3, 6, 5	1, 3, 5, 6
กลาง	1, 3, 8, 6	1, 3, 8, 6	3, 1, 2, 6	1, 3, 6, 2	3, 1, 6, 2
เหนือ	1, 3, 8, 6	1, 3, 8, 2	2, 1, 3, 6	1, 3, 2, 6	1, 3, 6, 2
ตะวันออกเฉียงเหนือ	3, 1, 2, 8	3, 1, 2, 8	1, 3, 2, 6	3, 1, 2, 6	3, 1, 2, 6
ใต้	1, 8, 3, 6	1, 3, 8, 2	3, 1, 2, 6	1, 3, 8, 6	1, 3, 8, 4

ที่มา: คำนวณและสรุปโดยคณะวิจัย

จากตารางที่ 7 มีข้อค้นพบดังนี้ ในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล ปัญหาความเปราะบางที่ครัวเรือนประสบมากเป็นสองประการแรกในทุกปี คือการออมต่ำ และการมีหนี้อุปโภคบริโภค ส่วนประเด็นที่พบรองลงมา ได้แก่ การไม่มีแหล่งกักเก็บในยามฉุกเฉิน และการมีอัตราพึงพิงสูง รวมทั้งการพึ่งพาเงินโอนจากนอกครัวเรือน ส่วนในภาคกลาง ประเด็นความเปราะบางของครัวเรือนสองอันดับแรกคือ การออมต่ำและการมีหนี้อุปโภคบริโภค ดังเช่นในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล ความเปราะบางที่พบรองลงมาในสองช่วงปีแรกคือการไม่มีน้ำประปาใช้ภายในครัวเรือนและอัตราพึ่งพิงอยู่ในระดับสูง และในอีกสามช่วงที่เหลือนั้น พบว่าปัญหาการพึ่งพาเงินโอนจากภายนอก (มิติที่ 2) ทวีความสำคัญขึ้นมาแทนที่การไม่มีน้ำประปาใช้ภายในบ้าน (มิติที่ 8)

ครัวเรือนในภาคเหนือมีความเปราะบางในเรื่องอัตราการออมต่ำ การมีหนี้อุปโภคบริโภค อัตราการพึ่งพิงสูง และมีการพึ่งพาเงินโอนจากคนนอกครัวเรือนในแทบทุกปี ยกเว้นปี 2556 และ 2558 ที่ปัญหาการไม่มีน้ำประปาใช้ภายในบ้านพบมากกว่าปัญหาอัตราการพึ่งพิงสูง สำหรับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปัญหาหลักสองประการแรกเหมือนกับในภาคเหนือ คือการมีหนี้อุปโภคบริโภค และอัตราการออมต่ำ ประเด็นที่สำคัญรองลงมาในปี 2556 และ 2558 ได้แก่ การพึ่งพาเงินโอนจากภายนอกและการไม่มีน้ำประปาใช้ภายในบ้าน และในปีต่อ ๆ มา ความเปราะบางที่มีความสำคัญที่พบมากขึ้นคืออัตราการพึ่งพิงในระดับที่สูง ครัวเรือนในภาคใต้ประสบปัญหาความเปราะบางในเรื่องการออมต่ำเป็นอันดับแรก เช่นเดียวกับหลายภาคในประเทศไทย และความเปราะบางด้านที่พบรองลงมาในแทบทุกปี ได้แก่ การไม่มีน้ำประปาใช้ภายในบ้าน รวมถึงการมีหนี้อุปโภคบริโภค นอกจากความเปราะบางมิติเหล่านี้แล้วยังพบว่าครัวเรือนในภาคใต้ประสบปัญหาด้านเรื่องอัตราการพึ่งพิงสูง การพึ่งพาเงินโอนจากภายนอกครัวเรือน และความขัดสนทางการเงิน

โดยสรุปแล้ว ปัญหาความเปราะบางที่ปรากฏร่วมกันในทุกภาคและทุกช่วงปี ได้แก่ การออมต่ำ (มิติที่ 1) และ การมีหนี้อุปโภคบริโภค (มิติที่ 3) ซึ่งสะท้อนข้อจำกัดด้านความมั่นคงทางการเงินของครัวเรือนทั่วประเทศ นอกจากนี้ประเด็นปัญหาอัตราการพึ่งพิงสูง (มิติที่ 6) และ การพึ่งพาเงินโอนจากภายนอก (มิติที่ 2) เป็นสิ่งที่พบรองลงมาในหลายภูมิภาค โดยเฉพาะในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนปัญหาที่แตกต่างกันในแต่ละภูมิภาค ได้แก่ การไม่มีน้ำประปาใช้ภายในบ้าน (มิติที่ 8) ซึ่งพบในแทบทุกภาค (ยกเว้นกรุงเทพฯ และปริมณฑล) โดยเฉพาะในช่วงปี 2556–2558 ขณะที่ในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล ปัญหาที่พบได้น้อยกว่า และปัญหาสำคัญรองลงมา ได้แก่ การไม่มีแหล่งกักเก็บฉุกเฉิน (มิติที่ 5) ที่เด่นชัดเฉพาะในกรุงเทพฯ และปริมณฑล ซึ่งข้อค้นพบนี้สะท้อนความแตกต่างด้านโครงสร้างพื้นฐานและการเข้าถึงบริการทางการเงินในแต่ละพื้นที่ของประเทศไทย

6. บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ลักษณะและพลวัตความเปราะบางของครัวเรือนไทย โดยเน้นวิเคราะห์สัดส่วนครัวเรือนแต่ละกลุ่มตามจำนวนมิติของความเปราะบาง พร้อมเปรียบเทียบลักษณะความเปราะบางระหว่างกลุ่มชนชั้นอาชีพและภูมิภาค จากการใช้ข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน ระหว่างปี 2556 – 2564 มีข้อค้นพบที่สำคัญดังนี้ ครัวเรือนที่เปราะบางคิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 76 – 78 ทั้งนี้ กลุ่มครัวเรือนที่มีความเปราะบาง 1 – 2 มิติ เป็นกลุ่มหลัก (คิดเป็นสัดส่วนประมาณร้อยละ 60) โดยเฉพาะกลุ่มที่เผชิญเพียง 1 มิติ มีสัดส่วนเฉลี่ยร้อยละ 34 ส่วนครัวเรือนที่มีความเปราะบาง 3 – 4 มิติ อยู่ในระดับปานกลาง (ประมาณร้อยละ 15 – 16) ในขณะที่กลุ่มที่มีความเปราะบางรุนแรง (ตั้งแต่ 5 มิติขึ้นไป) พบในสัดส่วนต่ำมากคือน้อยกว่าร้อยละ 1 และไม่พบครัวเรือนที่มีความเปราะบางมากกว่า 7 มิติในช่วงเวลาที่ทำการศึกษา

ความเปราะบางที่พบในครัวเรือนไทยมากที่สุดคือภาวะออมต่ำซึ่งครัวเรือนที่เผชิญปัญหาด้านนี้คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 30 – 38 ของทุกปี แม้จะไม่ปรากฏแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ แต่ปัญหาด้านการออมสะท้อนความรุนแรงเฉพาะด้านอย่างชัดเจนเมื่อเทียบกับมิติอื่น ๆ ความเปราะบางที่พบรองลงมา คือ การมีหนี้เพื่อการอุปโภคบริโภค มีค่าเฉลี่ยสูงถึงร้อยละ 34 ตลอดช่วงการศึกษา โดยในปี 2560 และ 2564 ความเปราะบางในมิตินี้สูงกว่ามิติการออม อีกทั้งยังพบปัญหาการพึ่งพาเงินโอนจากบุคคลภายนอก อยู่ในช่วงร้อยละ 14 – 19 และอัตราการพึ่งพิงภายในครัวเรือน เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 13.6 ในปี 2556 เป็นร้อยละ 16.55 ในปี 2564 ซึ่งสอดคล้องกับโครงสร้างประชากรไทยที่เข้าสู่สังคมสูงวัย ในขณะที่การเข้าถึงแหล่งกักเก็บฉุกเฉิน ค่อนข้างคงที่ที่ร้อยละ 7 – 8 และภาวะขัดสนด้านการเงิน (รายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายจำเป็น) เพิ่มขึ้นเกือบสองเท่าจากร้อยละ 5.82 ในปี 2556 เป็น ร้อยละ 10.98 ในปี 2564 ในทางตรงกันข้าม ความเปราะบางที่มีแนวโน้มลดลงได้แก่ การขาดโอกาสทางการศึกษาของสมาชิกวัย 13 – 18 ปี และการขาดแคลนน้ำประปาภายในที่อยู่อาศัย ซึ่งการลดลงของ

ความเปราะบางทั้งสองสะท้อนถึงความก้าวหน้าด้านโครงสร้างพื้นฐานและบริการด้านการศึกษาของไทยที่ครอบคลุมมากขึ้น

เมื่อพิจารณาตาม 6 กลุ่มชนชั้นอาชีพที่จำแนกตามความเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต พบว่า ครัวเรือนที่ไม่มีงานทำหรืออยู่ในวัยเกษียณ มีค่าดัชนีความเปราะบางสูงสุดตลอดช่วงการศึกษา รองลงมาคือกลุ่มเกษตรกรเจ้าของที่ดินและผู้เช่า แรงงานทั่วไป และกลุ่มที่เปราะบางน้อยที่สุดคือ ผู้ประกอบการและนักวิชาชีพ ซึ่งข้อค้นพบทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของทุนทางการเงิน ทุนมนุษย์ ทั้งในรูปแบบของการศึกษาและทักษะทางอาชีพ ที่ช่วยลดระดับความเปราะบางของครัวเรือนได้อย่างเห็นได้ชัด ปัญหาหลักที่พบอย่างต่อเนื่องในเกือบทุกกลุ่มอาชีพ ได้แก่ การมีหนี้เพื่อการอุปโภคบริโภคและการมีระดับการออมที่ต่ำ ซึ่งเป็นข้อบ่งชี้ถึงความไม่มั่นคงทางการเงินในระดับครัวเรือน นอกจากนี้ ยังพบว่าความเปราะบางในมิติอื่น ๆ เช่น ภาวะขาดทุนด้านการเงิน และการไม่มีแหล่งกักเงินในยามฉุกเฉิน เป็นประเด็นที่พบในลำดับรองลงมา อย่างไรก็ตาม สำหรับกลุ่มครัวเรือนที่ไม่มีงานทำหรืออยู่ในวัยเกษียณ ลักษณะของความเปราะบางกลับมีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญจากกลุ่มอื่น โดยครัวเรือนกลุ่มนี้ประสบกับภาวะการพึ่งพิงรายได้จากบุคคลอื่นในระดับสูง ทั้งในรูปแบบของเงินโอนจากสมาชิกภายนอกครัวเรือนและการพึ่งพิงกันภายในครัวเรือน

การศึกษานี้มีข้อจำกัดหลายประการ ประการแรก คือข้อจำกัดด้านข้อมูล กล่าวคือ ข้อมูลที่นำมาศึกษาเป็นข้อมูลรวมภาคตัดขวาง (pooled cross-sectional data) ซึ่งรวบรวมจากการสำรวจ 5 ชุด มีใช้ข้อมูลพาแนล (panel data) จึงทำให้กลุ่มครัวเรือนตัวอย่างในแต่ละปีอาจมีใช้ครัวเรือนเดียวกันในทุกกรอบการสำรวจ ส่งผลให้ไม่สามารถติดตามพลวัตการเปลี่ยนแปลงของความเปราะบางในระดับครัวเรือนเดียวกันตลอดช่วงเวลาที่ทำการศึกษาได้อย่างชัดเจน การวิเคราะห์ข้อมูลจึงสะท้อนภาพรวมของความเปราะบางของครัวเรือนไทยในแต่ละปีการสำรวจเท่านั้น

ข้อจำกัดประการที่สอง เป็นข้อจำกัดด้านความครอบคลุมของมิติความเปราะบาง กล่าวคือ มีลักษณะความเปราะบางของครัวเรือนที่ยังไม่ได้นำมาพิจารณา เช่น ลักษณะความพิการที่งานนี้มุ่งเน้นที่ความพิการของหัวหน้าครัวเรือนเท่านั้น ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วการมีสมาชิกคนใดคนหนึ่งเป็นผู้พิการย่อมเป็นการลดทอนความสามารถในการหารายได้และส่งผลต่อความเป็นอยู่ของครัวเรือน ดังนั้น จึงควรพิจารณาการมีสมาชิกพิการในครัวเรือนควบคู่ไปกับความพิการของหัวหน้าครัวเรือนด้วย นอกจากนี้ ยังมีประเด็นเรื่องความไม่ครอบคลุมของสวัสดิการภาครัฐที่อาจจะทำให้ครัวเรือนตกอยู่ในความเสี่ยง อาทิ อาจมีผู้สูงอายุที่ไม่ได้รับเบี้ยชราภาพ หรือผู้พิการที่ไม่ได้รับเบี้ยยังชีพ เป็นต้น ดังนั้น การพิจารณาแง่มุมเหล่านี้ด้วย จะทำให้ภาพรวมความเปราะบางของครัวเรือนครบถ้วนยิ่งขึ้น

ข้อจำกัดที่สำคัญประการสุดท้ายคือ การศึกษานี้เป็นการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (descriptive analysis) เท่านั้น จึงยังไม่สามารถอธิบาย “สาเหตุ” ของความเปราะบางในครัวเรือนไทยได้ ดังนั้น ควรมีการดำเนินการวิจัยเชิงลึกต่อไปเพื่อค้นหาสาเหตุที่ทำให้เกิดความเปราะบาง รวมไปถึงการศึกษาเชิงประจักษ์โดยอาศัยวิธีการทางเศรษฐมิติ เช่น การวิเคราะห์สมการถดถอย (regression) หรือวิธี difference-in-difference เพื่อวิเคราะห์ว่าการเข้าถึงความช่วยเหลือหรือมาตรการของรัฐบาลมีส่วนช่วยลดความเปราะบางของครัวเรือนได้มากน้อยเพียงใด ผลการศึกษาเชิงประจักษ์เหล่านี้ จะเป็นส่วนสำคัญในการออกแบบมาตรการช่วยเหลือครัวเรือนเปราะบางได้อย่างครอบคลุมและมีประสิทธิภาพมากขึ้น

References

- Angeon, V. & Bates, S. (2015). Reviewing composite vulnerability and resilience indexes: A sustainable approach and application. *World Development*, 72(C), 140-162.
- Bardsley, D. K., & Wiseman, N. D. (2012). Climate change vulnerability and social development for remote indigenous communities of South Australia. *Global Environmental Change*, 22(3), 713-723.
- Chum-in. K & Prapruit, P. (2017). The Vulnerability of Farming Households in a Watershed Area of Ban Lo Han, Pa Bon District, Phatthalung Province [in Thai]. *Thaksin Journal*, 20(3), 159 – 167.
- Community Development Department. (2025). *Criteria for vulnerable households and definition of burden* [in Thai]. Retrieved from <https://www.tpmap.in.th/fragile>.
- Department of Older Persons. (2024). *Situation of the Thai Older Persons 2023* [in Thai]. Department of Older Persons, Ministry of Social Development and Human Security.
- Khunta, C. & Leknoi, U. (2021). Vulnerability assessment of households to managing the flood relief operations centre: A case study of Moo 1 Pattana Community, Ban Phai Municipality, Khonkaen Province [in Thai]. *Journal of MCU Nakhondhat*, 8(6), 314-330.
- Office of the National Economic and Social Development Council. (2024). *Glossary on vulnerable Households* [in Thai]. Retrieved from <http://nscr.nesdc.go.th/pelcd-glossary/>
- Orsuwan, M., Hengpatana, S., & Patmasiriwat, D. (2023). Income distribution, poverty incidence, social class and human capital in the time of COVID-19 crisis: Evidence from Thailand's household survey. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 45(1), 193 – 202.
- Patmasiriwat, D., Ratchatapibhunphob, P., Puntunen, P., Kamunee, W., Pumkaew, D., & Inon, M. (2023). Household vulnerability and child education inequality: Evidence from Thailand's household survey and the national educational test score [in Thai]. *Economics and Public Policy Journal*, 14(28), 33-49.
- Promphakping, B. (2017). Vulnerability of Undon Thani urban household in the context of urban Growth [in Thai]. *Journal of Social Development and Management Strategy*, 19(2), 69-92.

Thailand Development Research Institute. (2020). *The impact of COVID-19 on households with young children* [in Thai]. Retrieved from <https://tdri.or.th/2020/09/covid-63/>.

Thai People Map and Analytics Platform. (2025). *About TPMAP* [in Thai]. Retrieved from <https://www.tpmap.in.th/about>.

World Bank. (2021). *Impact of COVID-19 on Thailand's Households: Insights from a Rapid Phone Survey (English)*. Retrieved from <http://documents.worldbank.org/curated/en/390821633313679563>.

Yoo, B., Donthu, N., & Lenartowicz, T. (2011). Measuring Hofstede's five dimensions of cultural values at the individual level: Development and validation of CVSCALE. *Journal of International Consumer Marketing*, 23(3-4), 193-210.